

JACQUES LE GOFF
(1 I 1924–1 IV 2014)

Humanistyka światowa poniosła wielką stratę, która będzie odczuwana przez wiele dziesięcioleci. W Paryżu zmarł w wieku dziewięćdziesięciu lat Jacques Le Goff, historyk, który przez wiele lat wytyczał nowe kierunki badań nad dziejami kultury w Europie. Dla swych kolegów i uczniów był uznawanym autorytetem i pionierem w podejmowaniu zagadnień otwierających kolejne perspektywy badawcze.

Urodzony w Tulonie, kształcił się w École Normale Supérieure w Paryżu, by następnie uzupełniać swoje wykształcenie na uczelniach w Oxfordzie i w Pradze. Przez trzy lata był członkiem École Française de Rome, by w 1960 r. podjąć pracę jako profesor historii średniowiecznej na Uniwersytecie w Lille. Po dwóch latach został powołany na stanowisko profesora w renomowanej École Pratique des

Hautes Études w Paryżu. Pozostawał jej wykładowcą przez następne dziesięciolecia, by w roku 1969 objąć funkcję prezydenta Szóstej Sekcji tej uczelni. Pod Jego kierownictwem przekształciła się ona w samodzielną Szkołę Wyższą Nauk Społecznych (École des Hautes Études en Sciences Sociales), w której powstało środowisko uczonych wprowadzających nową metodologię w badaniach poświęconych dziejom światowej cywilizacji. W gronie jej wykładowców Jacques Le Goff należał do najwybitniejszych przedstawicieli szkoły francuskiej, która wywarła znaczący wpływ na rozwój historiografii światowej. Początki szkoły wywodziły się ze środowiska skupionego wokół pisma „Annales” i dwóch badaczy, którzy stworzyli podstawy współczesnej humanistyki — Marca Blocha i Luciena Febvre’a. Ich najwybitniejszym uczniem i współpracownikiem był Fernand Braudel, którego następcą i twórczym kontynuatorem rozwijającym teorię współczesnych badań nad przeszłością ludów Europy został właśnie Jacques Le Goff.

Jego zainteresowania były bardzo rozległe. Zajmował się wpływem czynników zewnętrznych zmieniających postawy i wyobrażenia o świecie społeczeństw europejskich. Podejmował tematykę dotyczącą wybitnych ludzi, których życie i dokonania miały wpływ na ogólne procesy zachodzące w średniowieczu i decydujące o kształtowaniu ważnych problemów epoki. Jego prace, którym poświęcał wiele swego wysiłku twórczego, omawiały działalność takich postaci, jak twórca zakonu żebrzącego św. Franciszek z Asyżu, czy św. król Ludwik IX, w następnych wiekach wzór chrześcijańskiego monarchy. Obie te postaci przyczyniły się do gruntownych zmian zachodzących w trzynastowiecznej Europie, dotyczących wartości liczących się dla wielu następnych pokoleń chrześcijan. Franciszek stał się symbolem wartości ubóstwa, skromności, pokory, Ludwik — symbolem świętego monarchy. Głównie jednak interesowały Prof. Le Goffa procesy dziejowe dotyczące zjawisk „długiego trwania”. Mieściły się w nich stosunki ekonomiczne, wyznawana wiara i jej formy, obyczaje dotyczące reguł kierujących ludzkim życiem w możliwie szerokim zakresie społecznym. Mieściły się także w nich wyobrażenia o świecie, o jego budowie i porządku regulującym jego działanie. Badał On istniejące, starsze i nowsze, wierzenia, sposoby komunikacji międzyludzkiej. Nie tylko werbalnej, lecz także dokonywanej językiem gestów, za pomocą rytmów dotyczących wielu treści, niekiedy już o całkowicie zanikłym znaczeniu. Uczony podejmował rozważania nad procesami zachodzącymi w ciągu długich okresów dziejowych, czynnikami sprawczymi zachodzących zmian w działaniach ludzi, widzeniem przez nich przeszłości i umiejętnością spoglądania w przyszłość.

Kluczem do poznania tych problemów były dla Prof. Le Goffa metody stosowane nie tylko w tradycyjnej historiografii, lecz także mieszczące się w kwestionariuszu badawczym nauk pokrewnych: historii sztuki, jako że obraz przynosił Mu liczne, cenne wiadomości; literaturoznawstwa, jako przekazu o języku i możliwościach jego właściwego rozumienia; psychologii historycznej i antropologii kulturowej, jako dyscyplin ułatwiających zrozumienie ludzi żyjących w przeszłości. Jacques Le Goff należał do przedstawicieli nowych prądów metodologicznych, które głosiły postulaty uwzględniania także ustaleń dyscyplin naukowych

niekiedy odległych od tradycyjnego warsztatu historiografii, takich jak biologia czy astronomia, przydatnych przy odtwarzaniu życia zbiorowości ludzkich w dawniejszych epokach. Jego wizja przeszłości, wykorzystująca bardzo szeroką spuściznę źródłową pisaną i materialną, udatnie przedstawiała formy życia i pracy nie jednej, najwyższej warstwy ludzi władzy państwowej i kościelnej, lecz wielu grup społecznych: patrycjatu, pospólstwa i plebsu w miastach, chłopów na wsi, a także licznych grup tak zwanego marginesu społecznego, na które zwracał uwagę — włóczęgów, banitów, przestępców i żebraków. Podkreślał rolę tej ostatniej grupy w organizacji życia religijnego społeczeństwa żyjącego przed czasami Renesansu i dla rozwoju wczesnego kapitalizmu. Jego program badawczy, ukazany w wydawanych rozprawach i wygłaszany na licznych konferencjach, stanowił zacyzn badań prowadzonych nie tylko w Europie, lecz także na innych kontynentach.

Już początki działalności naukowej Prof. Le Goffa ukazywały wielokierunkowość Jego zainteresowań. W 1956 r. opublikował książkę o kupcach i bankierach w średniowieczu, rok później o intelektualistach w tej epoce (obie prace przetłumaczone na język polski znalazły wielu czytelników i naśladowców w naszym kraju). W 1964 r. ukazała się Jego wielka synteza poświęcona dziejom cywilizacji europejskiej widzianej jako proces rozwojowy zachodzący w ciągu całej epoki. Przedstawiła ona dynamiczny rozwój intelektualny ludzi średniowiecza, nie tylko elit dworskich i kościelnych, lecz także szerokich mas ludności zamieszkującej krąg kultury łacińskiej na zachodzie Europy (praca została w 1970 r. opublikowana w polskim tłumaczeniu pod niezbyt dokładnym tytułem jako *Kultura średniowiecznej Europy*).

Zakres i koncepcje metody stosowanej przez Prof. Le Goffa dały się poznać na szerszym polu historiografii powszechnej już w 1965 r. dzięki pracy wydanej jako pokłosie sesji poświęconej początkom państw europejskich. Jej tytuł — *Note sur société tripartite, idéologie monarchique et renouveau économique dans la chrétienté du IXe au XIIe siècle* — nawiązywał do poglądów Georges'a Dumezila dotyczących trójpodziału społeczeństwa na członków władzy, wojowników i rolników. Le Goff rozszerzał tę problematykę, ukazując nie tylko istnienie tych grup społecznych w średniowiecznej Europie, lecz także zwracając uwagę na ich różnorodną rolę w tworzeniu i rozwoju ówczesnej kultury. Już niedługo później, w 1972 r., rozwinął tę tematykę, publikując znakomity, syntetyczny zarys dziejów miast europejskich, który ukazał się w tomie 1 *The Fontana Economic History of Europe* wydanym w Londynie. Jest to aktualna do dziś próba ukazania przekształceń zachodzących nie tylko w gospodarce, lecz także w psychice ludzi średniowiecza tworzących grupę społeczną mieszczaństwa.

Kontynuacją prac poświęconych ukazywaniu innego oblicza wieków średnich były Jego eseje, wydane w 1977 r. (pod tytułem stanowiącym główne hasło Jego badań — *Pour un autre Moyen Âge. Temps, travail et culture en Occident* (wyd. w Paryżu w 1977 r.)). W osiemnastu szkicach nakreślił szeroki obraz epoki, podejmując nowe problemy badawcze. Dzieło to ukazuje stosunek do czasu, sposoby jego postrzegania, jego rolę w życiu codziennym, w pracy i wypoczynku,

w rozrywce, ludzi pochodzących z różnych środowisk społecznych. Podobnie jak w pracach wydanych później w Polsce pod tytułem *Sakiewka i życie. Gospodarka i religia w średniowieczu* (1995) omawia związki zachodzące między pracą i modlitwą w życiu codziennym człowieka średniowiecza. Podsumowuje te i następne swoje rozważania w wydanym wspólnie z Jeanem-Claude'em Schmittem, swoim współpracownikiem i uczniem, obszernym tomie pod tytułem *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval* (Paris 1999), w którego przygotowaniu uczestniczyli także Jego polscy współpracownicy.

Tematem bliskim Profesorowi i szeroko przez Niego omawianym były dzieje uniwersytetu, jako instytucji powstałej w zachodnich krajach Europy na przełomie pierwszego i drugiego tysiąclecia. W sposób szczególny, nie stosowany we wcześniejszych czasach, dawała ona szansę awansu społecznego po odbyciu studiów i uzyskaniu wykształcenia. Le Goff ukazywał, jak dalece opinie dotyczące „mroków średniowiecza” należy zweryfikować, przynajmniej dla czasów, w których powstawały zręby wspólnoty intelektualnej elity tworzonej na podstawie wiedzy uzyskiwanej, między innymi na uniwersytetach. Omawiając dorobek wieków średnich w rozwoju myśli ludzkiej, podkreślał znaczenie uczelni dla studiów teologii i prawa, medycyny i filozofii, zwracał uwagę na rolę, jaką w rozwoju myślenia odgrywały debaty naukowe, poświęcane stawianiu pytań i udzielaniu odpowiedzi. Jego rozważania obejmowały też genezę uniwersytetów, ich początki (które między innymi pokazane zostały na przykładzie Krakowa) i wymiany uczących i uczonych między uczelniami. Rozprawy te, opublikowane w roku 1970, do dziś nie tylko zachowują aktualność, lecz także przynoszą wskazówki ułatwiające zrozumienie zjawiska *studium*, jednego z bardziej wyrazistych osiągnięć kultury europejskiej, już w średniowieczu pretendującego obok *sacerdotium* i *imperium* do sprawowania władzy w życiu „człowieka mądrego”.

Kolejne, nowatorskie, prace Le Goffa poświęcone zostały problematyce mentalności mieszkańców Europy w XII–XIII w. Jego uwagi dotyczące wizji raju i piekła, rozważania o narodzinach i wyobrażeniach czyścica dostarczają historykom, teologom, kulturoznawcom, przemysleń prowadzących do podejmowania nowych tematów badawczych. Rozprawa opublikowana w 1980 r., zatytułowana *Réalités sociales et codes idéologiques au début du XIIIe siècle*, wzorowo pokazuje, jak można uzyskiwać wiedzę o zachowaniach ludzkich w dobie początkującej zasadnicze przemiany ideologiczne w okresie XI–XIII stulecia.

Podjęcie każdego niemal tematu bogatej problematyki, jaką się Le Goff zajmował, przynosiło nie tylko nowe ustalenia badawcze, lecz także sformułowanie propozycji tematyki dalszych prac i wykazu zagadnień, nad którymi warto było podjąć dyskusję naukową. Taką rolę pełniły Jego rozprawy, które znalazły rezonans niemal w całym świecie nauki, także w Polsce, dotyczące problematyki ludzi bytujących w warunkach niedorozwoju społecznego, w okresach rewolucyjnych zmian Europy. Mieściły się w tej tematyce procesy upowszechnienia chrześcijaństwa wśród warstw chłopskich, dominujących liczebnie we wszystkich krajach, rozwój ludowej pobożności i jej charakteru, znaczenie działań prowadzonych przez zakony żebracze w środowiskach miast i wsi, dostępność

nauk religijnych dla ludzi słabiej wykształconych i przebieg upowszechniania we wszystkich warstwach społecznych kultów świętych.

Problemy wynikające z twórczości Le Goffa podejmowane były i dyskutowane w wielu krajach świata. Nie tylko na obszarach zachodniej Europy, lecz również w Stanach Zjednoczonych, co więcej — także w Japonii, w Indiach, w krajach Ameryki Łacińskiej. W znaczącym stopniu wpływ myśli Uczonego widoczny był i jest w pracach historyków czeskich, węgierskich, włoskich czy hiszpańskich, którzy podejmowali badania nad ideologią i kulturą ludową wieków średnich. Warsztat badawczy realizowany przez Jacques'a Le Goffa wywarł bardzo znaczący wpływ na polską historiografię. Można by wymieniać osiągnięcia naszych wybitnych badaczy — Aleksandra Gieysztor, Jerzego Kłoczowskiego, Bronisława Geremka i ich wielu uczniów — którzy korzystali z inspiracji dostarczonych przez Niego.

Warto szczególnie podkreślić tu Jego powiązania z nauką historyczną uprawianą w naszym kraju i przyjacielskie związki z kolegami polskimi. Był On badaczem rangi światowej, który znał, cenił i wykorzystywał dorobek badawczy polskich uczonych. W Jego wielkich syntezach Polska nie była traktowana — jak często miało to miejsce w pracach innych badaczy — jako mało ważny aneks na mapie kultury i historii Europy. Dzieje naszego kraju, jego dorobek cywilizacyjny budowany na styku kilku odrębnych kręgów kultury, zyskały w pracach Le Goffa znaczące, samodzielne miejsce godne wysiłku badawczego. Warto je było poznać i porównywać z innymi obszarami leżącymi w strefie zachodniej Europy.

Wielkie Jego uznanie zyskały też liczne prace polskich badaczy przeszłości, na co wskazuje częste powoływanie się na osiągnięcia historyków, archeologów i historyków sztuki. Jego wizyty w Polsce poświęcane były poznawaniu i interpretacji zachowanych źródeł materialnych — w Krakowie, Gnieźnie, Wiślicy. Zapraszani przez Niego (do EHESS) historycy mieli okazję dyskusyjnego z Nim i z kolegami francuskimi swych przemyśleń i propozycji badawczych. Przez wiele lat uczestniczył w spotkaniach naukowych organizowanych w Polsce, brał udział we wszystkich ważniejszych spotkaniach z polskimi kolegami na międzynarodowych konferencjach w Paryżu, w Prato, w Spoleto, na zjazdach powszechnych historyków w wielu krajach świata, podczas sesji organizowanych w polskich uniwersytetach.

Przyjacielskie związki z naszym krajem owocowały nie tylko współpracą nauk, lecz także pełnieniem przez Niego roli ambasadora kultury polskiej, szczególnie w czasach trudnych, gdy kontakty międzynarodowe napotykały na polityczne przeszkody. W dobie „Solidarności” i w okresie stanu wojennego Jacques Le Goff pełnił w wolnym świecie funkcję ambasadora polskiej nauki, propagując jej osiągnięcia, głosząc rzetelną wiedzę o poglądach politycznych uczonych i ich roli w przemianach politycznych. Wspomagał wszędzie swych polskich przyjaciół słowem i czynem.

Został też doceniony przez środowiska naukowe w naszym kraju. Nie tylko poprzez liczne wydania Jego dzieł. Nasz najstarszy uniwersytet w Krakowie uhonorował Go tytułem doktora *honoris causa*, podobnie zaszczyliły Go tą godnością Katolicki Uniwersytet Lubelski i Uniwersytet Warszawski. Do Jego

bliskich związków z Polską niewątpliwie przyczyniło się małżeństwo z Polką, Hanną Dunin-Wąsowicz, z którą doczekał się dwojga dzieci (Barbara ur. 1967, Thomas ur. 1970). Swojej żonie, zmarłej przedwcześnie, poświęcił piękną książeczkę zatytułowaną jej polskim imieniem *Hania*. Znakomity uczonek, wierny przyjaciel, na którego radę, pomoc i wsparcie zawsze można było liczyć, pozostawił po swoim odejściu dotkliwą pustkę.

Henryk Samsonowicz
(Warszawa)